

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327(99)

DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.20>

АНТАРКТИКА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Ілона Балак, Оксана Пікулик

*Волинський національний університет імені Лесі Українки,
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин і регіональних студій
пр. Волі, 13, 43005, м. Луцьк, Україна*

Антарктика є важливою складовою системи міжнародних відносин останніх десятиріч. Суперечки велися з часів відкриття континенту між Норвегією та Великобританією. Освоєння континенту проводиться виключно в мирних цілях через діяльність науково-дослідницьких станцій. Їх виникнення спричинило необхідність впровадження міжнародного регулятора. Ним став Договір про Антарктику, в якому визначено основні цілі використання материка. Членство в даній угоді є дворівневим: Консультативні, які мають право голосу при прийнятті рішень та наділені правом вето, та Неконсультативні Сторони, що є спостерігачами. Укладання договору стало підґрунтям для системи міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність на континенті.

Антарктика є також центром масового туризму, туристичний попит на відвідування якого щороку зростає. Розвиток туристичного судноплавства, зростання кількості станцій, глобальне потепління є проблемами розвитку Антарктики.

Підписання Договору про Антарктику стало однією з передумов висловлення територіальних претензій в регіоні. Вже свої бачення на розширення територіальних володінь висловили Австралія, Аргентина, Великобританія, Нова Зеландія, Норвегія, Чилі, Франція. США, РФ залишили за собою право висловити претензії в майбутньому. Держави обґрунтовують свої вподобання історичним минулим, розподілом континентального шельфу Південного океану та, навіть, наявністю корінних жителів, як от Чилі та Аргентина. Щороку зростає інтерес до дослідження континенту серед держав, що є Неконсультативними Сторонами, наприклад, в Туреччині. Дія даного Договору визначена 2048 р., тому окремі держави намагаються посилити свої позиції, щоб домінувати на міжнародній арені та в регіоні.

Україна має науково-дослідницьку станцію в Антарктиці, дослідження проводяться виключно в мирних цілях, а діяльність станції доступна для перегляду в он-лайн режимі. Питання розподілу сфер впливу в Антарктиці остаточно невирішене, її роль в міжнародних відносинах зростатиме.

Ключові слова: міжнародні відносини, Антарктика, договір, масовий туризм, територіальні претензії, Південний океан.

Міжнародні відносини останніх десятиліть характеризуються системою договорів, що спрямовані на вирішення різноманітних існуючих протиріч, використання превентивних заходів у суперечках та конфліктах. Дослідження участі та ролі континенту Антарктика в системі міжнародних відносин сучасності є об'єктом дослідження багатьох авторів. Проблеми територіального розподілу сфер впливу в регіоні висвітлюються в працях О. Черняєва та О. Ковтун [11], К. Доддса [5], М. Гаварда [9] та ін.. Геополітичні амбіції нових держав, як от Туреччина, в Антарктиці розглядаються в публікаціях А. Білджіка [12]. Доробок Т. Стрихоцького полягає у з'ясуванні негативного прояву диктаторських режимів на освоєння нових територій материка [8].

Метою даної роботи є дослідження ролі Антарктики в системі міжнародних відносин, висвітлення історичних особливостей відкриття нових територій, їх розвиток на сучасному етапі.

Антарктика перебуває в центрі уваги з часів свого відкриття. Існує декілька версій, хто був першовідкривачем даних земель. За однією з них першим причалив до затоки Хьюз капітан Джон Дейвіс в 1821 році, за іншою – Карстен Борхгревінк і Леонард Крістенсен в 1895 році. Південного полюса було досягнуто трохи пізніше, але знову ж таки є два претенденти: Р. Амундсен (Норвегія, 1911 р.) та Р. Скотт (Великобританія, 1912 р.). Наразі Антарктида має свій телефонний код +682 і домен .aq, її прапор – білий континент на блакитному фоні [1].

Задля освоєння нового континенту було реалізовано науково-дослідницькі проекти, спрямовані на комплексне вивчення полярних регіонів планети, які називаються міжнародний полярний рік. Всього їх було чотири, зазвичай, з серпня одного року по серпень наступного: 1882–1883, 1932–1933, 1957–1958, 2007–2008 роки [2]. Реалізація науково-дослідницьких проектів сприяла виникненню на континенті значної кількості нових станцій (рис. 1).

Це потребувало напрацювання мирного врегулювання міждержавних та міжнародних відносин в регіоні. Так виникла ідея створення єдиного інституту міжнародного регулювання в Антарктиці. Ним став Договір про Антарктику, який був підписаний в 1959 р. та ратифікований 1961 р. 12 державами – Австралією, Аргентиною, Бельгією, Великобританією, Новою Зеландією, Норвегією, Південно-Африканським Союзом, СРСР, США, Францією, Чилі, Японією [4]. Наразі до нього доєдналися 54 держави, в тому числі й Україна. Він є першим міжнародним військово-політичним договором щодо контролю над озброєнням, демілітаризації материка, підписаним за часів «холодної війни». Його основні положення декларують цілі мирного використання Антарктики в інтересах усього людства; обмін науковим персоналом, даними і результатами наукових досліджень в регіоні; заборона заходів військового характеру; заборона на проведення ядерних вибухів та зберігання радіоактивних матеріалів; відкритість усіх об'єктів, суден для інспекції уповноваженими спостерігачами.

Рис. 1. Кількість нових станцій в Антарктиці

Джерело: складено за [3]

Договором про Антарктику визначено систему управління регіоном: вищим колективним міжурядовим органом є Консультативні наради, які проводяться щороку. Членство у договорі є дворівневим: консультативні сторони та неконсультативні. До вищого органу – Консультативних Сторін – належать 12 держав-першопідписантів та 17 держав, що приєдналися згодом. Вони користуються консенсусом при прийнятті рішень та мають право вето. Нижчий управлінський орган – Неконсультативні сторони – представлені державами, що приєдналися до Договору, але не здійснюють на постійній основі науково-дослідницьку діяльність в регіоні. Вони беруть участь як спостерігачі без права голосу при прийнятті рішень з 1983 р. (рис. 2).

Рис. 2. Учасники Договору про Антарктику

Джерело: складено за [4]

Даний договір став передумовою для виникнення системи міжнародних нормативно-правових актів, до яких належить також Конвенція про збереження антарктичних тюленів (1972 р.), Конвенція по збереженню антарктичних морських живих ресурсів (1980 р.), Протокол про охорону навколишнього середовища (1991 р.), різноманітні рекомендації до цих документів [5].

В 1998 р. з метою виконання положень Протоколу про охорону навколишнього середовища Договору засновано Комітет з охорони навколишнього середовища. У 2004 р. створено Секретаріат Договору про Антарктику зі штаб-квартирою в Аргентині, м. Буенос-Айрес. Наразі континент є базою для розміщення науково-дослідницьких станцій держав (рис. 3).

Антарктика перебуває в полі зору не лише науковців та дослідників. Розвиток масового туризму не залишив осторонь і цей континент. З 1960-х років цей напрям отримав

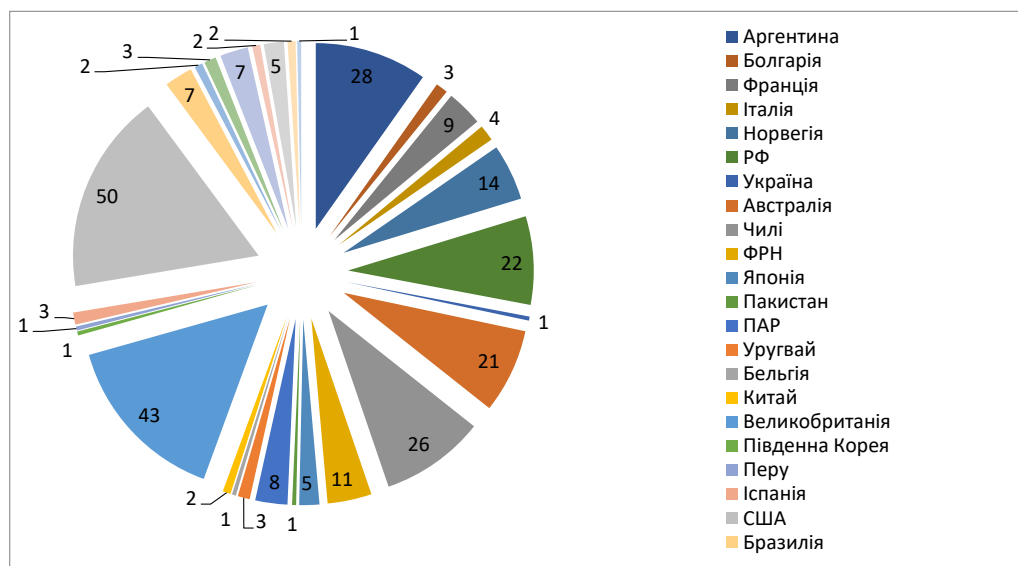

Рис. 3. Кількість науково-дослідницьких станцій в Антарктиці в розрізі держав

Джерело: складено за [3]

популярність в організації морських круїзів, а з 1970-х рр. – в авіа перельотах. Щоби здійснювати туристичну діяльність туристичні компанії повинні мати спецдозвіл на відвідування відповідно до Договору про Антарктику. В 1994 р. було розроблено «Керівництво для відвідувачів Антарктики», а туроператори створили Міжнародну асоціацію антарктичних туристичних операторів. Метою даних заходів є збереження екологічної автентичності материка, оскільки обсяг туристичного потоку стрімко зростає зі 14762 туристів в 1999–2000 до 74401 туриста в туристичний сезон 2019–2020 рр. [6]. Серед проблем, які виникають зі зростанням туристичного попиту в регіоні, є протікання палива з човнів, що є загрозою для зміни харчового ланцюга на материк. Небезпеку становить також збільшення кількості науково-дослідних станцій в Антарктиді, а, відповідно, кількості будівель та чисельності членів експедицій. Вагомою проблемою є глобальне потепління [7].

Ще до підписання Договору про Антарктику Консультативні Сторони погодили офіційні позиції про територіальні претензії на суверенітет континенту. Так, в односторонньому порядку на окремі території претендують Австралія, Аргентина, Великобританія, Нова Зеландія, Норвегія, Чилі, Франція. США та РФ, яка самопроголосила себе правонаступницею СРСР, залишили за собою право висловлювати їх в майбутньому (рис. 4). Решта держав офіційних претензій не мають.

Норвегія претендує на територію, що в 10 разів перевищує площу її власної. В 1930-х рр. вона включила до своїх територій о. Петра I і Землю королеви Мод.

Австралія вважає своєю власністю 42 % площі материка [9]. Також країна має прагнення розширити свій вплив на частину вод Південного океану, спираючись на право моря як прибережна держава. Вона відіграє значну роль в розбудові системи Договору про Антарктику. В свою чергу, Великобританія, Норвегія та Нова Зеландія можуть бути змушені шукати як визначити та забезпечити обмеження зовнішніх лімітів континентального шельфу південного океану, що оточує їхні володіння [10].

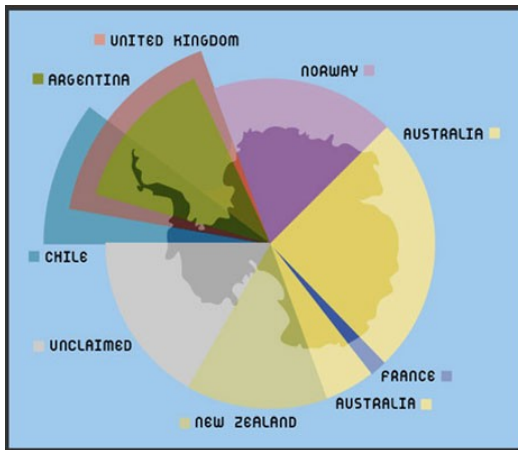

Рис. 3. Територіальні претензії в Антарктиді

Джерело: [8]

Чилі, Аргентина та Великобританія мають майже однакові погляди на територіальні володіння в Антарктиці. Великобританія висловлювала претендування на окремі території ще в 1930-х роках, аргументуючи це близькістю Фолклендських островів, Австралії та Нової Зеландії як своїх домініонів [11]. У 1938 р. Великобританією було визнано поширення французьких володінь на Землю Аделі (1840 р.). Чилі та Аргентина вважають себе правонаступниками Тордесільяського договору 1494 р. між Португалією та Іспанією. Король Карл I (Іспанія) передав право нащадкам управителя Чилі на землі на південь від Магелланової протоки. Скориставшись участю в Другій світовій війні, Чилі та Аргентина здійснили спробу захопити антарктичні території, однак в результаті операції «Табарін» Великобританія

відновила свій вплив. Диктаторські режими, що керували в Аргентині та Чилі, пішли на провокативні ідеї для розширення сфер впливу в Антарктиці.

В 1978 р. на науково-дослідницькій станції «Есперанса» (Аргентина) народився малюк. За наказом чилійського диктатора Піночета шість пар-молодят були змушені прожити понад рік в Антарктиці. В 1984 р. народився перший малюк, зачатий на континенті, згодом ще двоє [8]. Всього в Антарктиці народжено 3 чилійців та 8 аргентинців, життям та здоров'ям яких та їхніх батьків ризикували задля втілення своїх імперських амбіцій та реалізації права «землі».

Однією з держав, яка входить до блоку Неконсультативних Сторін та яка намагається посилити свій вплив у Антарктиці, є Туреччина. Перші турецькі науковці приєдналися до антарктичних експедицій в 1967 р. Після «холодної» війни держава почала демонструвати свій інтерес до даного континенту в науковій сфері, у захисті навколишнього середовища. В 2015 р. при Стамбульському технічному університеті було створено Полярний дослідний центр, який займається дослідженнями атмосферних та кліматичних змін, отримує підтримку з державного бюджету [12].

В 1998 р. підписано угоду про заборону розвідування та видобування корисних копалин в Антарктиці на 50 років до 2048 р., що стримує освоєння даного континенту та територіальні «апетити» ряду держав. Однак часове наближення може спровокувати суперечки та викликати напругу в міжнародних відносинах.

Україна теж є однією зі сторін, що проводять наукові дослідження в Антарктиці, причому територіальних претензій в регіоні вона не висловлює, а українець А. Омельченко був у складі експедиції Р. Скотта 1912 року. На його честь названо бухту на Березі Оутса (1958 р.) та кліф на о. Росса (2012 р.), його прями нащадки брали участь в трьох Українських Антарктичних експедиціях. Єдину станцію Україна отримала не в результаті розпаду СРСР, а через символічну купівлю британської станції «Фарадей» в 1996 р. за 1 фунт стерлінгів. Станція «Академік Вернадський» працює протягом року, на ній проводяться метеорологічні, геофізичні, біологічні дослідження [13]. В останні роки роботу станції можна спостерігати

в он-лайн режимі, що свідчить про виключну відкритість та мирний характер досліджень України. В рамках останнього міжнародного полярного року 2007–2008 рр. головною установою від України було визначено Національний антарктичний науковий центр.

В 2021 р. Україною було придбано криголам «Ноосфера», який зараз обслуговує експедиції в Антарктиці не лише України, а й Польщі. Остання після повного вторгнення РФ в Україну відмовилася від співпраці з російськими криголамами. Захоплення територій України Росією з 2014 р. та повномасштабну війну з 2022 р. можна розглядати як спробу РФ посилити свій вплив на міжнародній арені, відродити радянську імперію, щоб згодом мати більше важелів впливу, в тому числі при висловленні претензій на територію Антарктики.

Договір про Антарктику не вирішує всі проблеми, пов'язані з цим регіоном, протягом останніх десятиліть виникають нові. Останні досягнення науки та техніки, розвиток продуктивних сил окремих країн та регіонів послаблюють умови Договору, сприяють можливостям розробки та освоєння природних ресурсів континенту. Саме останні і підвищують інтерес окремих держав до цієї території.

Отже, питання ролі Антарктики в системі міжнародних відносин є вирішеним тимчасово. Наближення дати перегляду Договору про Антарктику прогнозовано сприятиме активізації зацікавлених сторін у посиленні свого впливу в регіоні, хоча б у стимулювання науково-дослідницьких проєктів. Розвиток новітніх технологій, постійна потреба в ресурсах створюватимуть передумови для активізації міжнародних відносин у світі в цілому, та в Антарктиці, зокрема.

Список використаної літератури

1. Мельничук В. В., Єфиміщ Н. М., Козякова О. В., Рубльова В. А., Сагетдінова Н. В. Антарктика. Південний полюс Землі. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/5472> (дата звернення: 15.06.2022).
2. Міжнародний полярний рік. *Вікіпедія*. URL: <https://bit.ly/3QFKWX4> (дата звернення: 17.06.2022).
3. Antarctic research stations. URL: <http://members.eunet.at/castaway/stations/aa-bases.html> (accessed 22 June 2022).
4. Договір про Антарктику. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224#Text (дата звернення: 16.06.2022).
5. Dodds K. Governing Antarctica: Contemporary Challenges and the Enduring Legacy of the 1959 Antarctic Treaty. *Global policy*. Vol. 1. Issue 1. P. 108–115. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1758-5899.2009.00006.x> (accessed 21 June 2022).
6. IAATO Antarctic visitor figures 2019–2020. *International Association of Antarctica Tour Operators*. URL: <https://iaato.org/wp-content/uploads/2020/07/IAATO-on-Antarctic-visitor-figures-2019-20-FINAL.pdf> (accessed 23 June 2022).
7. Науковців непокоїть екологічна ситуація в Антарктиді. *Голос Америки*. 2009. 19 квітня. URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2009-04-19-voa2-86878382/221911.html> (дата звернення: 15.06.2022).
8. Стрихоцький Т. Чому в Антарктиді народилося одинадцятьох дітей. *Tokar.ua*. URL: <https://tokar.ua/read/41997> (дата звернення: 15.06.2022).
9. Haward M., Rothwell D.R., Jabour J., Hall R., Kellow A., Kriwoken L., Lugten G., Hemmings A. Australia's Antarctic agenda. *Australian journal of international affairs*. Vol. 60. Issue 3. P. 439–456. DOI: <https://doi.org/10.1080/10357710600865705> (accessed 21 June 2022).
9. Titterton H., Haward M. The Kerguelen Plateau: Interactions between the Law of the Sea and the Antarctic Treaty. *Marine policy*. Vol. 138. No. 104993. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.marpol.2022.104993> (accessed 21 June 2022).

- Cherniaev O., Kovtun O. Antarctic as object of the general heritage of humanity and territorial claims on it. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk-East european historical bulletin*. Issue 13. P. 192–199. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058x.13.188692> (accessed 21 June 2022).
10. Bilgic A. Turkey's Antarctic Quest Historical Legacies, Geopolitical Ambitions. *Rusi journal*. Vol. 166. Issue 6–7. P. 64–72. DOI: <https://doi.org/10.1080/03071847.2022.2028576> (accessed 21 June 2022).
11. Станція «Академік Вернадський». URL: <http://иас.gov.ua> (дата звернення: 17.06.2022).

ANTARCTICA IN INTERNATIONAL RELATIONS: HISTORY AND MODERNITY

Ilova Balak, Oksana Pikulyk

*Lesya Ukrainka Volyn National University, Faculty of International Relations,
Department of International Relations and Regional Studies
13 Voli Ave., 43005, Lutsk, Ukraine*

Antarctica has been an important component of the international relations system in recent decades. Disputes between Norway and Britain have been going on since the opening of the continent. The development of the continent is carried out exclusively for peaceful purposes through the activities of research stations. Their emergence necessitated the introduction of an international regulator. It became the Antarctic Treaty, which defines the main purposes of use of the continent. Membership in this agreement is twofold: Advisory, which has the right to vote in decision-making and is vetoed, and Non-Advisory Parties, which are observers. The conclusion of the agreement became the basis for a system of international regulations governing activities on the continent.

Antarctica is also a center of mass tourism, the tourist demand for which is growing every year. The development of tourist shipping, the growing number of stations, global warming are the problems of Antarctic development.

The signing of the Antarctic Treaty was one of the preconditions for the expression of territorial claims in the region. Australia, Argentina, Great Britain, New Zealand, Norway, Chile, and France have already expressed their views on the expansion of territorial possessions. The United States and Russia have reserved the right to make claims in the future. States base their preferences on their history, the distribution of the Southern Ocean continental shelf, and even the presence of indigenous peoples, claimed by Chile and Argentina. Every year there is a growing interest in the investigation of the continent among the States that are not Consultative Parties, for example, in Turkey. This Treaty is set for 2048, so some countries are trying to strengthen their positions to dominate the international arena and the region.

Ukraine has a research station in Antarctica, investigations are conducted exclusively for peaceful purposes, and the station's activities are available for viewing online. The question of the distribution of spheres of influence in Antarctica is finally unresolved, and its role in international relations will grow.

Key words: international relations, Antarctica, treaty, mass tourism, territorial claims, Southern Ocean.